

BERGSONCULUĞUN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ VE İLK TEMSİLCİLERİ

Levent Bayraktar*

Bergson, 19. yy'ın sonu ve 20. yüzyılın başlarındaki düşünce hayatında önemli rol oynayan filozoflardan biridir. O, henüz hayatta iken ünü dünyaya yayılmış bir filozoftur.¹ Bunun sebeplerinden biri, fikir dünyasında açıldığı sahalara genişliği ve sisteminin kuşatıcılığıdır diyebiliriz. Bergson'un her ülkede ilgiyle karşılanmasının bir sebebi de, Pozitivizm, Relativizm ve Siyantizm gibi çeşitli akımların etkileriyle, mutlak hakikati elde etmenin ümidini kaybetmiş olan 19. yy.'ın insanına, bu asrın sonlarında "Sezgi" metodunu ortaya koyarak, bu ümidi yeniden getiriyor olmasıdır.² Felsefe tarihinde Sezgiciliği sistemleştiren filozof olarak bilinen Bergson'un felsefesi, bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de henüz ortaya çıktığı yıllarda tanınmaya başlamıştır. Türkiye'de kendisine taraftarlar bulmuş, güçlü bir fikrî yapı olabilmüş ve Türkiye'de Bergsoncu denilebilecek bir çevre oluşmuştur.

Bu çalışmanın amacı, özellikle Bergson felsefesinin Türkiye'ye giriş dönemindeki Bergsoncu çevreyi ve Bergson felsefesinin ülkemizde tanınmasında rolü olan düşünürlerimizi ele alarak, Bergsonculuğun Türkiye'ye ne yolla girdiğini, nasıl anlaşıldığını ve nasıl bir etkisi olduğunu incelemeye çalışmaktır.

Bergson felsefesinin Türkiye'de tanınmasında bu felsefeyi benimseyen düşünürlerin yanı sıra, onu benimsemediği halde tanıtan, hakkında yazılar yazan düşünürlerin de rolü olduğunu görüyoruz. Bu düşünürlerden biri Suphi Ethem'dir.

Suphi Ethem'in fikirleri incelendiğinde, onu pozitivist ve materyalist bir düşünür olarak değerlendirmek mümkün gibi görülüyor. Suphi Ethem'in, canlıların iptidaî bir unsurdan, en gelişmiş canlılara kadar tekâmül geçirdiklerini söylemesiyle, Lamarck'ın ve Darwin'in ortaya koyduğu tekâmül nazariyelerini kabul ettiğini görüyoruz. Hatta Suphi Ethem, bu tekâmül nazariyelerini Lamarck ve Darwin'in yaygınlaştırmadıkları sahalara da uygulamıştır. O'na göre, âlemin yaratılışı kutsal kitaplarda anlatıldığı gibi değildir. Bugün mevcut olan bütün canlı varlıklar basit bir kaynaktan çıkarak çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Tabiat bir Âdem ile bir Havva yaratmadığı gibi, müstakil bir soy da yaratmamıştır. Âlemi yaratan maddedir.³ Suphi Ethem'in Lamarck ve Darwin'den daha fazla Lamarckçı ve Darwinci olduğunu söylemek mümkündür. Zira O, teorinin bizatihî yapısında

* A.Ü., DTCF, Araştırma Görevlisi.

¹ Topçu, Nurettin, Bergson İstanbul 1968, Sf. 6

² A.g.e. Sf. 6

³ Akgün, Mehmet, Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve ilk etkileri Ankara 1986, Sf. 309-310-311

bulunmayan hedef ve gayelerden bahsediyor. O'na göre Evrimcilik insanlığı an'ane ve inançtan kurtaran kıymetli bir nazariyedir. O dönemde Türk düşüncesinde hakim olan Mekanik Evrimci ve Materyalist görüşlere mensup olan Suphi Ethem, tekâmül fikrini yaymaya çalışmaktadır. Bu nedenle de, tekâmülden bahseden Bergson felsefesi ile de ilgilenir. Suphi Ethem, fikirlerini tamamen benimsememekle birlikte, "Bergson ve Felsefesi" adlı bir eser yazarak, Bergson'u Türk okuyucusuna tanıtmıştır.

Hayat hakkında Lamarck ve Darwin'in tekâmül teorilerini kabul eden Suphi Ethem, başlangıçta hayattan ve hayatiyetten bahseden, tekâmül hakkında yeni bir şeyler söyleyen Bergson felsefesi ile de bu nedenle ilgilenmişti. Ancak, başlangıçta benimsediği tekâmülcü teorilerin devamında gibi gördüğü Bergson'un hayat hakkındaki fikirleriyle karşılaştığında bu fikirleri benimsememiş olduğunu ve Bergson'u Lamarckçı ve Darwinci bir açıdan eleştirdiğini görüyoruz.

Suphi Ethem'in Bergson'u tanıtan "Bergson ve Felsefesi" adlı eserinde "Bergson'un felsefesini tahrif ettiği, kendine göre değiştirdiği ve Bergson'u anlamadığı"⁴ da söylenmiştir. Ama hiç değilse Bergson'u Türk okuyucuya tanıtması bakımında Suphi Ethem, bu tanıtmaya bazı noktalarda düzeltmeye muhtaç olsa da, Bergsonculuğun Türkiye'ye girişinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, Bergson'a eleştiriler yöneltmekle de, dönemin fikir hayatına bir katkıda bulunuyordu. Zira Suphi Ethem kendi fikirleriyle uyuşmayan bir sistemi eleştirirken, bir tartışma zemininin oluşmasına da yol açıyordu.

Bu tartışmalarda Suphi Ethem, Bergson'u derleme bir felsefe sistemi ortaya koymakla suçluyor, Bergson'un, esasen bir metafizikçi olduğunu ve ilmî esaslardan çok uzak tasavvurlara sahip olduğunu ileri sürüyordu.⁵

Ayrıca, Bergson'un ortaya koyduğu felsefi sistemin tartışmasız, sağlam bir sistem olmadığını da söylüyor.⁶ Suphi Ethem, Bergson'un pek çok fikrini eleştirirken, özellikle onun, fizyolojistlere ve Lamarckçı transformasyon nazariyesine karşı yaptığı itirazlara karşı çıkar. O'na göre bu itirazlarında Bergson haksızdır çünkü, dimağın maddenin ürünü olmadığını düşünmek yanlıgsındadır.⁷ Bunların yanı sıra Bergson'un hayatın temeline "hayat hamlesi" ni koymasını da eleştirir; zira hayat hamlesi hiçbir zaman mutlak olarak oluşamaz, çünkü hayat hamlesi madde engeliyle karşılaşınca kendisinden birşeyler bırakmak zorunda kalır, kendisini olduğu gibi, bütünüyle gerçekleştirmez.⁸

⁴ Bolay,S.H. Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi 3. basım (t.y) Sf. 115 ve Aynî, M. Ali, İntikat ve Mülâhazalar, İstanbul 1339, Sf. 66-80

⁵ Suphi Ethem, Bergson ve Felsefesi, İstanbul 1919, Sf. 32

⁶ A.g.e. Sf. 32

⁷ A.g.e. Sf. 45

⁸ A.g.e. Sf. 47

Halbuki Bergson'a göre hayat hamlesi kendisini insana ulaşan doğrultuda, özgürce açabilmiştir. Çünkü insan hayat hamlesinin gelişiminde yolda kalmış bozuk-çatlak bir ürün değildir, bu da hayat hamlesinin insanda, madde engeline takılmadan kendisini açabilmiş olduğunu gösterir.

Suphi Ethem'in felsefi terminolojiyi bilmediği için, Bergson felsefesini de bazı hatalarla anlattığı söylene de⁹ Bergsonculuğun Türkiye'ye girişi ile beraber düşünce alanında ortaya çıkan canlılık ve çeşitlilikte katkısı olduğu muhakkaktır.

Suphi Ethem, Bergson felsefesinin karşısında olarak ve onu eleştirerek okuyucuya tanıtır iken, yine Bergson felsefesini bütünüyle benimsemekle birlikte, fikirleri tarafsız bir gözle olduğu gibi aktararak okuyucuya tanıtmaya çalışan bir başka düşünürü rastlıyoruz: Rıza Tevfik.

Rıza Tevfik, belli bir felsefi tavır alışması olmasına rağmen görüşlerini dogmatikleştirmemiş ve sürekli yeni fikirlere açık olmuştur. Kabul ettiği felsefi görüşlerin dışındaki görüşleri de merak eden, bilen, onları değerlendiren, karşılaştığı yeni fikirleri peşin olarak reddetmeyip, onlarda beğendiği noktaları ifade edebilen bir fikir adamıdır. Bu tavrı nedeniyle de, felsefeye yeni ve zengin bir ufuk açtığı düşüncesiyle, Bergson'dan çeviriler yapmış ve Darülfünûn'da Bergson hakkında dersler vermiştir. (Rıza Tevfik Darülfünûn'da verdiği bu dersleri daha sonra "Bergson Hakkında" adı ile yayınlamıştır).

Rıza Tevfik, yalnızca Bergson'un felsefesini ana hatlarıyla tanıtmakla kalmamış, felsefe tarihi içinde de Bergson'un yerini belirlemeye çalışmıştır.¹⁰ Böylelikle Bergson felsefesinin daha etraflı olarak görülmesini sağlamıştır. Ayrıca Bergson'un ele aldığı problemleri, bu problemler karşısındaki tavrını belirlerken, aynı problemler karşısındaki farklı tavır alışları da göstererek Bergson'un daha iyi anlaşılması için çalışmıştır. Bu tumumuyla da hem Bergson'un Türkiye'de tanınmasında ve anlaşılmasında önemli bir katkısı olmuş, hem de Türk okuyucuyu diğer felsefi ekollerden de haberdar ederek genel bir felsefe tarihi anlatmıştır.

Rıza Tevfik'e göre, felsefe tarihinin önemli problemlerinden biri olan "hakikatin nasıl bilineceği" meselesinde Bergson sezgiciliği ihya etmiş, "ona yeni ve şahsî bir şekil vererek kuvvet ve feyz-i hayat bahşetmiştir."¹¹ Rıza Tevfik'e göre Bergson'un asıl kıymeti ve itibarı da buradadır.

Rıza Tevfik'e göre Bergson, spiritüalizmi müdafaa eden bir mücahittir, ancak bunu yapabilmesi için son altmış sene içinde tabii bilimlerin gelişmesiyle gözden düşmüş olan bu ekolü eski şekliyle müdafaa etmesi mümkün görülüyor. O'na göre, bu şartlar altında Bergson'un başarısı, tecrübenin verilerinden ve ilmin gelişmelerinden kuvvet alarak, spiritüalizmi bu zemin üzerinde ihya etmek ve spiritüalizme yeni bir biçim kazandırarak, yeniden gözde bir nazariye hâline

⁹ Aynî, M. Ali, İntikâat ve Mülâhazalar, Sf. 66-80

¹⁰ Rıza Tevfik, "Henri Bergson ve Felsefesi", İstihad, No.92-93, 1329

¹¹ A.g.e. Sf. 2036

gelmesini sağlamaktır. Rıza Tevfik'e göre bu, "Naturalizme karşı bir reaksiyon ve bir isyan mahiyetindedir."¹²

Rıza Tevfik'e göre, Naturalist felsefeler, Mihanizme ve determinizme iltifat ederek insandaki iradeyi ortadan kaldırıyorlar. Maneviyatı mihanikiyete irca ederek ruhu inkâra gidiyorlar. Hayat olaylarını da açıklayamıyorlar, çünkü hayatı tahlîlî bir yöntemle incelemeye kalkmak onu gerçek mahiyetinden uzaklaştırır. Bu nedenle bu yöntem bize hayatın anlamını veremez ve bizi umutsuzluğa sevk eder.¹³ Rıza Tevfik, bu noktada Bergson'un, aklın taalluk edemeyeceği ve ulaşamayacağı konularda sezgi'yi teklif etmesinin Naturalizme karşı önemli bir tepki olduğunu söylüyor. Ayrıca O'na göre, Bergson'un fikirleri, doğrudan bir hücum olmasa da, materyalizmi de yıkma noktasına getirir.

Bergson, tabii bilimler alanında determinizmi reddetmez ancak, hayat alanında determinizmin geçerli olmadığını söyler. Oysa Naturalizm, Materyalizm ve Mekanizm gibi ekoller, determinizmin insan ve hayat âleminde de geçerli olduğunu söylemişler ve böylece de insandaki irade hürriyetini ortadan kaldırmışlardır. Rıza Tevfik, bunun insanı ümitsizliğe sevk ettiğini söylüyor. Oysa Bergson, hayat alanında endeterminizmi savunarak insana bir hürriyet kazandırıyor, umutsuzluk yerine umut getirmiş oluyordu, diyerek Rıza Tevfik açıkça ifade etmese de Bergsonculuğu bir umut felsefesi olarak değerlendiriyor.

Bergsonculuk, katı determinist fikirlerin savunulduğu sırada, insan hürriyetini mümkün kılacak imkânları araştıranlara rehber olmuştur. Bergsoncu mütefekkirlerimiz tıpkı Bergson gibi, ruh ve hayat sahasını bir imkânlar sahası olarak görmüşlerdir. Bu düşünürlerimizden biri de Mehmet Emin Erişirgil'dir.

Mehmet Emin Erişirgil'e göre herşeyden önce, istiklâl harbinden edindiğimiz tecrübeleri ve bu tecrübelerden edindiğimiz bilgileri sistemleştiren bir felsefeye ihtiyacımız vardır ve O'na göre bu felsefe bir hayat felsefesi olmalıdır. Mehmet Emin, W. James, Nietzsche ve Bergson gibi filozofların bu hayat ve tecrübe sahasından başarılı felsefeler yarattıklarını söyler. Mehmet Emin, kendisinin, W James'in bulunduğu noktada olduğunu ve sezgi'nin mutlak'ı bildirecek bir bilme yetisi olduğu fikrine ulaşamadığını söylese de Bergson'un son asrın en büyük filozoflarından olduğunu ifade eder.¹⁴ Mehmet Emin, hem Bergson'dan yaptığı çeviriler, hem de Bergsonculukla çelişen görüş ve sistemlere yönelttiği eleştirilerle, Bergsonculuğun tanınmasına ve yerleşmesine hizmet etmiştir. Ayrıca, İrrasyonalist, Antientellektüalist ve Antinaturalist bir tavır alışı olması açısından da Bergson felsefesine yakın olduğu söylenebilir. Mehmet Emin'in özellikle ruh-beden, şuur-dimağ ilişkileri konusunda Bergsoncu bir tavır benimsediğini görüyoruz. Mehmet Emin, şuur-dimağın bir ürünü saymanın veya

¹² Rıza Tevfik, Bergson Hakkında, İstanbul 1337, Sf. 24

¹³ A.g.e. Sf. 25

¹⁴ Erişirgil, M.E. "Felsefe Neşriyatında Bir Terakki Hatvesi," Mihrab, Sene 1, S.3, Sf.27

saymamanın, bütün bir varlık ve değer anlayışımızı ve kainat telakkimizi birbirine taban tabana zıt iki istikamete götüreceğini söyler. Zira O'na göre, felsefî bir problem karşısındaki tavrımız, biz farkında olmasak da diğer problemler karşısındaki tavırlarımızı da belirler ve benliğimizi, şahsiyetimizi şekillendirir.¹⁵ Mehmet Emin'e göre, ruhî hayat dimağın hareketlerine indirgenirse, bütün kâinat istisnasız maddenin kanunlarına tâbi olur. O zaman oluşu ya mekanistler gibi tamamen sakin ve atıl atomların birbirleriyle olan etkileşimiyle açıklamak, ya da asrımızın çoğu monistleri gibi, maddenin aslî unsurlarında ruhî vasıfların potansiyel olarak varolduğunu kabul ederek, maddedeki bu kudretin tekâmül kanunlarına uyarak şuur hayatını doğurduğunu söylemek gerekir.¹⁶ Halbuki, şuuru dimağın bir ürünü değil de, dimağdan fazla birşey olarak değerlendirirsek, oluş ve hayata farklı bir kıymet vermiş oluruz. Böylece Mehmet Emin'e göre Naturalizm, hayatı cansızlaştırdığı, insanı hayvan ve nebata doğru sevk eylediği halde, diğer nazariye hayata ve insaniyetin mahsüllerine büsbütün başka türlü kıymet verir.

Hayata ve insana başka bir kıymet veren bu felsefenin ülkemizde tanınmasında önemli katkıları olan Mehmet Emin, ahlâk alanında da Bergson'un pek çok görüşünü benimser. O'da Bergson gibi, insanlığı yücelten ahlâk görüşünün, örnek bir şahsiyetin davranışlarını model alarak, sevgiyle, şevkle ve heyecanla bu harekete katılmak olduğu kanaatindedir.¹⁷

Mehmet Emin'e göre, memleketimizde maddî ve manevî alanda bir hamle yapma iradesini gösterme zorunluluğu vardır. Bu hamlede de dayanağımızın ne olacağını belirlememiz gereklidir. O'na göre, yapmış olduğumuz inkılâp dolayısıyla yeni bir ahlâkî ve içtimâî nizama geçmiş bulunuyoruz ve bu yeni nizamanın yeni ve evrensel değerleri ideal edinmesi gerekmektedir.¹⁸ Mehmet Emin, Bergson'un ahlâk alanındaki fikirlerinin bu konuda bize rehberlik edeceğini düşünür. Bu düşünce ile de Bergson'un ahlâk alanındaki görüşlerini yaymaya çalışır. Ayrıca Mehmet Emin, Bergson'un sanat hakkındaki görüşlerinin de ülkemizde tanınmasında katkıda bulunmuştur. Mehmet Emin'e göre, Bergson'un sanat anlayışı, sisteminin bir uzantısıdır ve varlık ve bilgi anlayışı ile bir bütün oluşturur.¹⁹ Sanat konusundaki fikirlerinin felsefesinin esas tezleri ile uyduğunu ve Bergson'un bir sisteme yöneldiğini ifade eder.

Bergson'un sistemi, ülkemizde yalnızca tercümelerle ve Bergson hakkındaki yazılarla tanınmamış, aynı zamanda kendi yazılarında da bu sistemi savunan Bergsoncu düşünürlerin eserleri yoluyla da anlaşılıp, yayılabilme imkânı bulmuştur. İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu düşünürlerimizdendir.

¹⁵ Erişirgil, M.E. "Ne Çıkar", Dergâh, Sene 1, C.2, No.13, Sf.4

¹⁶ A.g.e. Sf. 4

¹⁷ Bergson, H., "Ahlâk ve Dînin İki Kaynağı" Çev. M. Emin Erişirgil, İstanbul 1933, Sf.XIV

¹⁸ A.g.e. Sf. V

¹⁹ Erişirgil, M.E. "Gülmek Nedir ve Kime Gülüyoruz?" Dergâh, Sene 1, C.2, No. 17, Sf. 72.

Felsefe Dünyası'nın bu sayısında, metinlerin anlamını değiştiren dizgi yanlışları olmuştur. Bu yanlışlardan ötürü yazarlarımızdan ve okurlarımızdan özür dileriz.

DOĞRU YANLIŐ CETVELİ

SAYFA	SATIR	YANLIŐ	DOĞRU
ÖN KAPAK		Afşin	Afşar
1	İçindekiler	Afşin	Afşar
1	Danışma Kurulu	Abdülkadir	Abdulkuddüs
6	27	dayatılmasını	dayatılmasına
7	4	batığı	bastığı
7	16	özne-merkezi	özne-merkezli
7	18	biçimde	biçimine
7	19	bilinen	bilin
7	22	zihne	zihni
7	23	yollar	yolla
8	5	gerekliliği	gerçekliliği
8	21	yönelir	yönetilir
8	25	n kadar	ne kadar
8	36	olara	olarak
9	19	değerlerin	değerlerin
9	22	sitem	sistem
9	33	başak	başka
11	3	Reoma	Roma
11	10	despoetizm	despotizm
12	15	Tanzim	Tanzimat
12	27	dadalı	dayalı
12	34	unutmamam	unutmamak
13	8	gruplarla	gruplar
13	18	kendisin	kendisini
13	20	biz	bir
13	28	yaslığa	yasallığa
14	3	Devtleri7ne	Devtleri'ne
14	12	amerikanlaşmaya	Amer'i kanlaşmayı
14	13	112	12
14	22	gelenk	gelenek
14	38	gerekleştirmek	gerçekleştirmek
15	11	đoru	doğru
15	15	kuruluştun	kuruluştan
16	7	tutumların	tutumlarını
16	10	eserlerinde	eserlerine
16	20	kalıpları	kalıpları
16	31	oluşmasıyla	oluşmasına
16	33	kitleliyiz	kitleyiz
16	33	sloganının	sloganını
17	5	sıkıntıların	sıkıntılarını
17	10	devletlin	devletin
17	11	devletim	devletin
17	13	ifade	ifadeye

DOĞRU YANLIŐ CETVELİ

SAYFA	SATIR	YANLIŐ	DOĞRU
17	13	ifade	ifadeye
20	28	đorunun	doğrunun
21	27	gümuŐtür	gütmüŐtür
26	3	çalıŐmalarını dönem	çalıŐmaları da önem
46	29	Lo	La
72	11	varlığın	varlığın mahiyeti
85	26	gösterilir...	gösterilir, demektedir
85	33	Zeki...	Zeki'ye göre
94	32	karga	kavga
94	33	murazenelemeye	muvaazenelemeye
95	6	irdelemem	irdeleme
95	13	İnden	İnsan
95	33	dünyasına	dünyası
96	3	Őekvi	Őevki

Baltacıoğlu'na göre, Bergson'un felsefeye katmış olduğu unsurlar felsefeye yeni bir şahsiyet ve istikamet vermiştir. Baltacıoğlu Bergson felsefesini şöyle değerlendirir: "Hiçbir tarihte hayat hadsini tecrübe teşebbüsü bu kadar şuurlu ve iradeli olmamıştır."²⁰ O'na göre Bergson, bütünleyici bir metafizik ortaya koyabilme başarısını göstermiştir. Baltacıoğlu'na göre ilimlerden ayrı bir de metafizik vardır. Ve kendine has bir konusu, yöntemi olmalıdır. Konusu, hayat ve kâinatır. Yöntemi ise bizi hayatın içine götürüp, onunla bütünleşmek suretiyle sınırlarını aralayan sezgidir. Yani, "hayat sırrının anahtarı akıl değil, sevk-i tabiidedir."²¹ Bu nedenle metafizik yapacak olan meleke, tıpkı Bergson'da olduğu gibi, içgüdüdür. Ancak bu içgüdü, kendi kendisinin şuuruna varmış, şuurlaşmış bir içgüdü, yani sezgidir. Çünkü zekâ, hayatı anlayamaz. Zekâ ancak donmuş, katılaşmış, maddîleşmiş şeyleri anlayabilir. Zekâ ancak ilmin vasıtası olabilir.²² Fakat insanın aklına ilmî faaliyetin sınırları içerisine girmeyen ve cevapları da ilim tarafından verilemeyen birçok soru gelmektedir. Bunlar metafizik sorulardır ve Baltacıoğlu'na göre, bu soruların cevaplarını aramak insan için bir ihtiyaçtır. İlimin hüküm veremediği, zaman ve mekânla kayıtlı olmayan mutlak'ı anlayabilmek ve hayatı kavrayabilmek için felsefe olmalıdır. Hayatı ilimle ele almak istersek; ilim hayatı dondurmaya ve hareketsizleştirmeye çalışır. Bu da bir sonuç vermez. Çünkü hayattaki her an yeni oluşu ve tazeliği yakalayamaz.

Görülüyor ki Baltacıoğlu, hayatı kavramak konusundaki görüşlerinde de Bergsoncudur. Baltacıoğlu'nun savunduğu fikirler Bergson felsefesi ile öylesine uyum halindedir ki, bu felsefe hakkında olmasa da yazıları hep, Bergson'un tanınmasına ve daha da önemlisi anlaşılmasına imkân vermiştir.

Baltacıoğlu'na göre, amacımız kâinatın bütünü üzerinde kuşatıcı bir görüş sahibi olmak ise, varlığı bir cephesinden gören ve ele alan görüşler terkedilmeli, bütünlüğü sağlayabilecek olan görüşlere itibar edilmelidir. Yani evreni sadece maddî olaylardan ibaret gören Mekanizm, Naturalizm ve maddé ilimlerinin neticeleri ile kâinatın bütününi anlayamayız. Görülüyor ki Baltacıoğlu'nun Mekanizm ve Naturalizm karşısında aldığı tavır da Bergsoncudur. O'na göre kâinatın bütününi kavramamızı sağlayacak olan felsefe, Bergson felsefesidir.²³

Baltacıoğlu'na göre Bergson felsefesi akıl düşmanı, aklın zıddı değil, aklı aşan bir felsefedir.²⁴ O'na göre asıl güç de buradadır. Aklı kullanarak ama onu aşarak hakikati bulmakta. O'na göre, gerçek kuvvet madde değil mânâ kuvvetidir ve bu mânâ kuvveti hiçbir maddî karşılıkla ölçülemez.²⁵

²⁰ Baltacıoğlu, İ.H., "San'at ve Metafizik" Dârülfünûn Edb. Fak. Mecmuası, C.2, S.3, Sf.259

²¹ A.g.e. Sf. 233

²² Baltacıoğlu, İ.H., "İlim ve Metafizik" Dârülfünûn Edb. Fak. Mecmuası, C.1, S.1, Sf.63

²³ Baltacıoğlu, İ.H., Mürebbilere, İstanbul 1933, Sf. 73

²⁴ Baltacıoğlu, İ.H., İctimaî Mektep, Ankara 1942, Sf. 150

²⁵ Baltacıoğlu, İ.H., "Kerbelâya Giden Derviş", Dergâh, Sene.1,S.1, Sf.2-3

Baltacıoğlu Bergson'un fikirleriyle öylesine uyum halindedir ki, henüz Bergson "Ahlâk ve Dînin İki Kaynağı" adlı eserini yazarak din ve ahlâk konusundaki fikirlerini sistemli bir bütün olarak yayınlamadan önce, Bergson'un ahlâk anlayışına yaklaşan fikirler öne sürmüştür. Örneğin, "Kalbin Gözü" adlı kitabında (1. Basım 1922) "Ölenlerin Felsefesi" başlığı altında bu fikirlerini verir. O'na göre gerçek mutluluk bir ideal uğrunda çalışmaktır. Bu eserde bir çeşit kahramanlık ahlâkının nüveleri vardır. O'na göre bir ideal uğrunda yaşayan ve can veren insanlar ölümsüzdür. İyiyi, güzeli, doğruyu yapan ve bunlar uğrunda ölen kahramanlar, bu yaptıkları işlerle ölümsüzleşirler. Baltacıoğlu'nun bu fikirleri Bergson'un kahramanlık anlayışına bağlanabildiği gibi, Türkler'deki "Atalar Ruhuna" kavuşma fikri ile de bağlanabilir. Türklerin inancına göre: "Hayatta iken alplik ve bilgelik yüce değerlerine yürekten inanarak ve bu inancın gereğini yaparak yaşayanların ruhları "Atalar Ruhuna" kavuşur,"Atalar Ruhuna" ile birlikte yaşar. Orada sonsuzlaşır.(...) "Atalar Ruhuna" kavuşmanın anlamı, yüce değerlere uygun olarak yaşamış, bu yoldan ad ve ün kazanmış kişinin sonsuza kadar yaşamasıdır."²⁶

Görülüyor ki Bergson felsefesi, Türk kültüründe bulunan bazı kavramları felsefileştirmek, Türklerin hayat hakkındaki tasavvurlarını felsefî bir platformda tartışabilmek, felsefî bir sistematığe yerleştirebilmek açısından da bir imkân ve model sağlamış oluyor. Bu tarz bir ahlâk anlayışının, kurtuluş mücadelesi veren bir millet üzerindeki olumlu etkisi aşikârdır.

Ayrıca Bergson'un ahlâk alanındaki örnek şahıs fikrinin de düşünürlerimizi Kurtuluş mücadelemiz açısından etkilediği söylenebilir. Örneğin Mehmet Emin, inkılabımızın ahlâk alanında da kendisine bir model yaratması gerektiğine işaret etmiş ve bu örnek modeli de Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsında somutlaştırmıştır²⁷

Bergsondaki bu fikirleri, Baltacıoğlu'nun "Din ve Hayat" adlı eserinde bulmak mümkündür. Bu eserde Baltacıoğlu (Basım: 1923), Bergson, ahlâk ve din konusundaki temel eserini yazmadan evvel, Bergsoncu bir ahlâk anlayışına yaklaşır. O'na göre, bir ahlâk ve dini temsil eden veliler ve müctehidler, dini, hayatın içine sokan, hayatla barıştıran ve bütünleştiren şahsiyetlerdir. Bu şahsiyetler insanlara örnek olmak suretiyle doğru, iyi ve güzeli gösterirler. Bu fikirlerin, Bergson'un ahlâk ve din kahramanlarının yaşayışları ve topluma örnek teşkil etmeleri hakkındaki görüşlerine benzerliği açıktır. Bu da Bergsonculuğun Baltacıoğlu'nun görüşleri üzerindeki etkisinin yaratıcı bir etki olduğunu göstermektedir.

Bergson felsefesinin bu yaratıcı etkisini eserlerinde görebildiğimiz bir diğer düşünürümüz de Mustafa Şekip Tunç'tur. Mustafa Şekip'e göre, felsefenin gayesi, kâinatın, ruh ve hayatın hakikî seciyesini, tabîi iradelerini bulmak, hiç olmazsa telkin etmektir. Mustafa Şekip'e göre bunu salt akıl sağlayamaz. O'na göre, hakikâti

²⁶ Küyel, M.T., "Atatürk'ün Saadet Anlayışı Hakkında Bir Deneme", *Erdem*, C.4,S.12, Sf.663

tam mânâsıyla ve mutlakiyet dairesinde kavramak isteyen felsefe, "Sezgi"yi kullanmalıdır.²⁸

Mustafa Şekip'e göre, kâinatın ve hayatın nazarî izahları, ruhları hiçbir zaman tatmin etmemiştir. En yüksek mücerret ilmî tecrübelerle ulaşmak hayatın mânâsını anlamak değildir. Eşas itibariyle felsefe, nazarî değil, hayatî ve ameli sahada çalışır. Ayrıca O'na göre, "Yeni bir hayat, yeni fikirler bulmakla değil, yeni bir mânânın sezgisiyle mümkündür. Mânâ denilen şey ise, olmuş bitmiş, değişmez bir hakikât değil, ruhun eşya ve olaylara temas ettiği nokta, yani hayat ile zekânın birbirleri ile kaynaştığı yerdir. Mânâ, hareketli, çoğul ve ancak değişerek devam eden bir hakikattir. Bu mütemâdilik idrak edilince süre'nin içine kök salınır ve onunla birlikte tekevvün edilir.²⁹

Mustafa Şekip'in bu fikirleri ile Bergsonculuğu benimsediği görülüyor. Zaten kendisi de, şenelerce aradığı felsefeyi Bergson'da bulduğunu ifade etmiştir.³⁰ Mustafa Şekip, varlığı mütemadî bir oluş, bir tekâmül içerisinde algılamak ve bu varlığı bilme vasıtasının sezgi olduğunu söylerken Bergsoncudur. Âlemi, hayat ve madde diye ikiye ayıran Bergson gibi, O da, hakikî âlemi madde ve mânâdan ibaret görüyor. O'na göre âlemi, mutlak bir şekilde maddeye indirgemek de, mânâyı indirgemek de mümkün değildir.³¹ Madde zaruretler âlemi, hayat (mânâ) ise daimi oluşların, yeni yeni kaynaşmaların bir âlemidir.³²

Mustafa Şekip'in ruh hakkındaki fikirlerinde de Bergsoncu olduğu görülür. O'na göre ruhun sürekli kaynayan, değişen bir yapısı vardır. Ruh, yalnız akıldan ibaret değildir.³³

Mustafa Şekip'e göre, sade zekâ ile ilim bile yapamıyoruz. Bu fikirlerini şöyle dile getirir: "Hattâ ilim yapmak bile yalnız akıl ile olamıyor!... Hiçbir âlim var mıdır ki ilme karşı ihtirastan mahrum olduğu halde çalışabilsin ? Nerede kaldı ki bütün hayat yalnız akıl ve zekâ ile yaşansın!..."³⁴

Mustafa Şekip'e göre, yalnız akıl ve zekâdan ibaret olmayan ruhun gayesi hürriyettir. O'nun ruh hürriyetinden kastettiği şey, ruhu maddî bağlarından kurtararak (bundan amaç ruhun kendine özgü tabiatını kabul etmek ve onu mekaniğin ve madde ilimlerinin gözünden görmeye son vermek) mefkûrelerine hizmet edecek bir hâle getirmektir.³⁵ Mustafa Şekip ayrıca, bağlanma ve hürriyet

²⁷ Erişirgil, M.E. "Hayat Ne İçin Çıkıyor", *Hayat* C.1, S.1, Sf.1-2

²⁸ Tunç, M.Ş., Bergson ve Manevi Kudrete Dair Birkaç Konferans, İstanbul 1934, Sf. 3-4

²⁹ Toku, Neşet, Türkiye'de Anti-Materyalist Felsefe, İstanbul 1996, Sf. 297-298

³⁰ Tunç, M.Ş., Bergson ve Manevî Kudrete Dair Birkaç Konferans, Sf. 3

³¹ Tunç, M.Ş., İnsan Ruhu Üzerinde Gezintiler, İstanbul 1943, Sf. 182

³² Tunç, M.Ş., Fikir Sohbetleri, İstanbul 1948, Sf. 133

³³ Tunç, M.Ş., "Ruha Bir Dikkat", *Dergâh*, Sene 1, C.1, No.3, Sf.52

³⁴ Tunç, M.Ş., "Mezun Olan Yalnız Şuur mudur?", *Dergâh*, Sene 1, C.2, No.2-4, Sf. 179

³⁵ Tunç, M.Ş., "Hakikî Hürriyet" *Dergâh*, Sene 1, C.1, No.3, Sf. 37

ilişkisi üzerinde durur. O'na göre, bir örnek şahsiyete veya yüksek bir ruha bağlanmak, hürriyeti ortadan kaldırmaz, aksine, hürriyetin yaşanmasını sağlar. Yüksek ruhlara bağlılık ve hürmet göstermek esaret olamaz çünkü gerçek hürriyet ruhu yükseltmekle mümkündür. Bu mânâda bunun yolu da yüksek ruhlara muhabbet ve hürmet duymaktır.³⁶

Mustafa Şekip'e göre bu örnek şahsiyetler, kahramanlar, ahlâk ve din büyükleridir. Hayat hamlesini beşerî yönde devam ettiren insanlardır.

Bu noktada diyebiliriz ki, Mustafa Şekip de, Bergson'un ahlâk ve din hakkındaki tezlerine O henüz "Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı" adlı eserini yazmadan yaklaşmış oluyor. Zaten Mustafa Şekip, Bergson felsefesini benimsediği ve bu felsefeden, Bergson'un eser vermediği alanlardaki kanaatlerinin bile, mevcut eserlerine bakarak çıkarılabileceğini ifade etmiştir. Kendisinin de, ahlâk ve din hakkındaki kanaatlerini, Bergson'un ortaya koyabileceğini düşündüğü fikirler çerçevesinde belirlediğini söyler.³⁷ Mustafa Şekip'in bunu sanat alanında da yaptığını görüyoruz. Bergson'un "Yaratıcı Tekâmül" deki tezlerini, sanat alanına uygulama gayreti içindedir. O'na göre bir akıldan ziyade bir sanatkârın eseri olan kâinatta, sükûn ve istikrar değil, hareket ve tahavvül vardır.³⁸ Bu hareketin, tekâmülün müntehâsında insan bulunmaktadır, ve tekâmül, insan ruhunun eserlerinde devam etmektedir.³⁹

Mustafa Şekip'e göre Bergson, Türk münevverlerinin, istiklâl mücadelemizin en karanlık günlerinde yaşadıkları ve kuvvet aldıkları bir filozoftur.⁴⁰ Mustafa Şekip bu nedenle, Bergson'u tanımak ve tanıtmakla doğru bir iş yaptığını düşünür. Bergson felsefesini Türk gençlerine tanıtırken, Türk milletinin de bir hamle yaparak ilerlemesini ümid ettiğini belirtir.

Gerek Bergson'dan yaptığı çevirilerle, gerek Bergson üzerine yazdığı yazılarla, gerekse kendisi Bergson'un fikirlerini benimsediği için dolaylı da olsa bu felsefeyi anlatan, ve bu felsefenin Türkiye'ye girmesinde etkili olan düşünürlerimizi birleştiren, Türkiye'de Bergsonculuğun tanınmasında büyük yeri olan bir de mecmua vardır: "Dergâh" mecmuası. Bu mecmuanın amacı, Mustafa Şekip'e göre, hayat, ruh ve cemiyet alanlarında ortadan kaldırılmak istenen "Şuur" ve "İrade"nin bilgisine geri dönmeyi sağlamaktır. Ayrıca gençliğin umutsuzluğa düşmesini önlemek ve onların istikbâle umutla bakmalarını sağlamaktır.⁴¹ "Dergâh" mecmuasında felsefe konusunda yazı yazan düşünürlere göre, bütün bunları sağlayabilecek olan felsefe, Bergson felsefesidir. Çünkü onlara göre Bergson'un, "zekâ inkîşafında geri kalmış

³⁶ Tunç, M.Ş., 'Terakkî Fikrinin Menşe' ve Tekâmülü, İstanbul 1928, Sf. 175

³⁷ A.g.e. Sf. 173-174-175

³⁸ Tunç, M.Ş., "Resmin Ruhîyatı ve Ressamlarımız", *Dergâh*, Sene 2, C.3, No.33, Sf.132

³⁹ Tunç, M.Ş., "Sanatın İç Yüzü", *Dergâh*, Sene 1, S.1, Sf.3

⁴⁰ Tunç, M.Ş., "Bergson ve Gençlik", *Hayat*, C.V, S.108, Sf.61

⁴¹ Tunç, M.Ş., Bergson ve Manevi Kudrete Dair Birkaç Konferans, Sf.183

biz şarklılara da sanki şöyle bir ikazı var: «Ey şarklılar!...Hayat hamlesinin muzaffer olması için behemehal maddeye tahakküm etmeye ve bunun için de ilimleri öğrenip tatbikatına geçmeye mecbursunuz ve illâ madde sizi ezecektir; nitekim de eziyor. Halbuki siz de kendinize mahsus ne kadar hamleli medeniyetler yaratmış. Tarih, hayatîyetinizin garplılardan aşağı olmadığını gösteriyor. Yalnız nedense cehdiniz tıkanmış ve sanki çıkmaz bir sokak içinde kalmış gibi duruyorsunuz. Hayatın istikrarı atalette değil, harekettedir. Yaşamak daima değişmek ve mütemadiyen yaratmaktan başka bir şey değildir. (...) Artık hiç durmayın. Hayat yerinde saymakta değil, teceddüt ve harekettedir. İstikbal arkada değil, öndedir. Daima maziye hasret çekeceğinize, bütün maziyi ruhunuza alarak hal ile kaynaşın. Bunu yaptığınız gün yerinizde kalmayacak, yürümeye, ilerlemeye, yaratmaya başlayacaksınız ki kimsenin durduramayacağı hayat hamlesin ana çereyanına siz de karışıp akacak ve bütün dünya ile beraber aynı tezgahın işçileri olacaksınız.»"

Özetle söyleyecek olursak, Bergsonculuk, Türk tefekkür hayatında yeni ufuklar açmıştır. Katı determinist fikirlerin savunulduğu sıralarda, insan hürriyetini mümkün kılacak imkânları araştıranlara rehber olmuştur. Bergsonculukla beraber düşünce hayatımızda Materyalist, Pozitivist, Sosyolojist olarak nitelendirebileceğimiz görüşlere Spiritualist, İrrasyonalist, Antientellektüalist ve Entüisyonist yaklaşımlar dahil olmuştur. Bergsonculuk felsefenin ve metafiziğin anlamını ve kapsamını yeniden ele almış, sınırlarını genişletmiştir. Bilimlerden ayrı bir de felsefenin var olduğu ve bu felsefenin de kendisine has bir konusunun ve yönteminin bulunduğu fikri ön plana çıkarılmıştır.

Bergsonculuk, evrim problemini ele alış tarzımızda da bir yenilik ve başkalık getirmiştir. Daha önce insanı tabiatın bir uzantısı gibi gören anlayışlar sergilenmiş, bunlar Lamarck ve Darwin'den etkilenerek evrim olgusuna ait sonuçları hayatın her alanına yaymaya çalışmışlardır. Bunlardan Suphi Ethem, evrim hakkındaki görüşlerini temel alarak, Bergson'u incelemiş ve kendi görüşleri ile uyumadığı için onu şiddetle eleştirmiştir. Suphi Ethem'in eleştirileri ile, evrim olgusuna Spritualist ve Materyalist yaklaşımların zıtlıklarını tartışma imkânı doğmuştur.

Bergsoncu olarak değerlendirdiğimiz Mehmet Emin, İsmail Hakkı ve Mustafa Şekip ise insanı yaratıcı hayat kudretinin geldiği en kâmil nokta olarak görmüş ve insanın tekâmül hareketinin en olgun ve yetkin noktasında bulunduğunu söylemişlerdir. İnsandaki tekâmülün de yüksek kültür öğelerini yaratırken yoluna devam ettiğini belirtmişlerdir. Çünkü onlara göre tekâmül, biyolojik yapımız seviyesinde kalmayıp, onu beşerî ve kültürel ürünlerle zenginleştirmek ve oluşturmaya devam etmektir. İnsan, tabiatın bir uzantısı değil, tabiata kültür ve insanlık ürünlerini katan yaratıcı hamlenin bir tezahürüdür.

Bergsonculuk, insan anlayışıyla olduğu kadar hayat alanındaki endeterminist yaklaşımı ve istikbalin bugünden tayin edilmemiş ve bilinemez olması dolayısıyla da bir umut felsefesi olarak algılanmıştır. Kurtuluş Savaşı esnasında haklı ve meşru bir davayı savunan insanlarımıza herşeyin maddeden ibaret olmadığını telkin ederek, bir ümit kapısı aralamıştır.

Bergsoncu düşünürlerimiz, felsefenin konularını tekrar genişletmiş ve metafiziği Türk düşüncesinde yeni bir tarz ve üslup içerisinde canlandırmışlardır. Zira, onlara göre, insan sadece maddî dünyanın olaylarını ve bu olaylar arasındaki münasebetleri merak etmez, bunun yanında cevaplarını akılla ve bilimsel faaliyetle bulamadığımız sorular da vardır. Bunlar, biz neyiz, nereden gelip nereye gitmekteyiz, varlığın ve bizim mahiyetimiz nedir, gibi metafizik sorulardır. İnsan bu soruları da dikkate almalı ve bunlara bir cevap girişiminde bulunarak kâinat karşısındaki konumunu belirlemelidir. Bergsonculuktan önce de Türk düşüncesinde, Naturalist ve Materyalist felsefeler, Kelâm ve Tasavvuf cephesinden bir tepki gelmişti. Ancak, bu tepkiler, felsefî bir sistemle bütünleşerek ifade edilme imkânını Bergson felsefesi vasıtasıyla buldu.

Ayrıca Bergsonculuk Türk düşüncesinde meselelere Sosyolojist tarzda yaklaşıma da bir tepki özelliği taşır. Zira büyük adamlar, önder şahsiyetler, dahiler ve bunların ortaya çıkma koşulları Gökalp'in Sosyolojik ve bazen de Sosyolojist olan görüşleri ile açıklanamıyordu. Bu bağlamda Bergsonculuk, Türkiye'de bireye ve bireyin özgür yaratılarına imkân veren, yaratıcı kudret ve hamleyle bütünleşmeyi gaye edinen, kendini toplumun standartlarını aşmada mükellef sayan bir görüşü temsil eder. Çünkü Bergsoncular tarihi ilerleten dinamik gücün, ferdî yaratılar ve hamlelerle tezahür edeceğine inanırlar. Ancak asıl hedef ferdî planda kalmayıp bu anlayışı bütüne yaymaktır. Bunu yayacak olanlar, bu anlayışı yaşayan örnek şahsiyetlerdir. Onların varlığı bir çağırma, bir davettir.

Bir değerlendirme yapacak olursak, Bergsoncu olarak nitelendirdiğimiz düşünürlerimizin üzerindeki Bergson etkisinin bir benimseme fakat bir taklit olmadığını söyleyebiliriz. Onlar üzerindeki Bergson etkisi yaratıcı bir etkidir. Zira onlar, Bergson'u Türkçe'ye aktarmakla kalmamış, kendi görüş ve düşüncelerini de bu form dahilinde ifade etmişlerdir.

Türkiye'de Bergsonculuk, burada saydığımız düşünürlerle sınırlı değildir. Biz bu çalışmada, sadece Bergsonculuğun Türkiye'ye girişini sağlayan düşünürleri incelemeye gayret ettik. Her ne kadar Türkiye'de Bergsonculuk bir okul hâlini almamış ise de, daha sonra da Bergsoncu denilebilecek düşünürler çıkmıştır. Ayrıca Bergson'un ülkemizdeki etkisi yalnızca felsefe ile sınırlı da değildir. Bu etkiye şiir, roman, tiyatro gibi edebiyat eserlerinde de rastlamak mümkündür.